

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 24, Sayı: 41, Ocak-Haziran 2019

**“EF’ALU” VEZNİNDE VURGULANMIŞ BAZI MESELLERİN
ANALİTİK KRİTİĞİ -Hamza el-İsfahânî ve ed-Durretu’l-
Fâhira Örneği-***

ANALYTICAL CRITIC OF SOME ISSUES HIGHLIGHTED IN “AF’ALU”
MEASURE – The Example of Hamza el-Isfahânî and ed-Durratu’l-
Fâhira-

Dr. Öğr. Üyesi Hacı ÇİÇEK

hcicek02@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4735-6349

Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Arapça Öğretmenliği Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Osman KAYA

okaya@adiyaman.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2695-4246

Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Arapça Öğretmenliği Bölümü

Atıf@ Çiçek, Hacı – Kaya, Osman. “‘Ef’alu’ Vezninde Vurgulanmış Bazı
Mesellerin Analitik Kitiği -Hamza El-İsfahânî Ve Ed-Durretu’l-Fâhira Örneği-”.
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 41 (Haziran 2019): 151-173.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 06 Şubat / February 2019

Kabul Tarihi / Accepted : 2 Haziran 2019 / 2 June 2019

Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran 2019 / 15 June 2019

Sayı – Issue : 41

Sayfa / Pages : 151 - 173

DOI : 10.30623/harranilahiyatdergisi.523204

* Bu çalışmada Ebu ‘Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî’nin(*ed-Durretu’l-fâhira fi’l-emsâli’s-sâira*, thk. ‘Abdulmecîd Katâmîş, Daru’l-Ma’arif, Kâhire, ts.) eseri esas alınmıştır.

Öz

Meseller/atasözleri, toplumların duygularını, gelenek ve göreneklerini, inanç ve kültürlerini yansıtan aynalardır. Edebiyatın önemli temel taşlarından. Asırlar boyunca nesilden nesile aktarılmış edebî malzemelerdir. Millete mal olmuş hikmetli ve veciz sözlerdir. Çoğu zaman insanlar, bir konuya ilişkin duygu ve düşüncelerini açıklarken, toplumunun öz kültürü olan darb-ı meselleri örnek ve şahit olarak göstermişlerdir. Genelde içinde teşbih, mukayese, tecnis ve seci gibi edebî sanatları içerirler. Arap edebiyatındaki meseller, sadece bir döneme ait meseller değildir. Onlardan bir kısmı, İslam öncesi cahiliye dönemine; bir kısmı ise İslam'dan sonraki döneme ait mesellerdir. Her iki dönemin meselleri de neredeyse aynı amaçlara yönelik vurgulanmıştır. Her iki dönemde de doğruluk, iyilik, adalet, cesaret, dostluk, cömertlik ve vefakârlık gibi olumlu; yalan, ihanet, cimrilik, kötülük, korkaklık ve zulüm gibi olumsuz özellikler söz konusu edilmiştir. Meseller, özellikle Emevîler döneminden itibaren toplanmış, bir araya getirilmiştir. Çalışmamızda konu edindiğimiz Hamza b Hasan el-İsfahânî (ö.360/971), eserinde "ef'alu" kalıbında iki bin altı yüz kadar mesel derlemiştir. Kimi mesellerin sahibi belli, kimisinin de belli değildir. Bazı mesellerin anlamları çok sade ve anlaşılır, bazılarının manaları ise kapalı olup izaha muhtaçtır. Bu çalışmamızda *ed-Durretu'l-fâhira*'da geçen bazı darb-ı mesellerin analitik kritiği yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, meseller, Hamza el-İsfahânî, ed-Durretu'l-fâhira, öğütler.

Abstract

Dictums/Proverbs are mirrors that reflect the feelings, traditions, customs and cultures of societies. They are one of the key cornerstones of literature. Literary materials that have been transferred from generation to generation for centuries. Wise and terse words that belong to the nation. Most of the time, while explaining the feelings and thoughts about a subject, people have shown the proverb culture as a core example and a witness. They usually contain literary arts such as similitude, comparison, pun and rhyme. The parables in Arabic literature do not only belong to a period. Some of them were before the pre-Islamic period; and others the period after Islam. The issues of both periods are emphasized for almost the same purposes. In both periods, features such as righteousness, goodness, justice, courage, friendship, generosity and trustworthiness are mentioned positively; and features such as lying, betrayal, stinginess, evil, cowardice and cruelty have been mentioned negatively. The proverbs especially have been gathered from the

period of Umayyads. Hamza b Hasan al-Isfahani (d.360 / 971), in his book which we have discussed in our study, has compiled more than two thousand proverbs in his book about "ef'elu". Some of the owner of the proverbs are certain, some are not clear. The meanings of some of them are very simple and understandable, and some of them are closed and they need explanation. In this study, made an analytical critique of some of the proverbs in ed-Durretu'l-fâhira.

Key Words: Arabic literature, proverbs, Hamza al-Isfahânî, ed-Durretu'l-fâhira, advices.

Giriş

Aslı Arapça bir kelime olan ve m-s-l fiil kökünden türemiş mesel kavramının (çoğulu: emsâl) sözlük anlamı "benzemek", "bir şeyin benzeri olmak" demektir.¹Başka bir ifadeyle darbimeselde bir örnek veya atasözünün açıklanması amacıyla aralarında benzerlik bulunan iki nesneden birinin diğeri için vurgulanır.² Darb-ı meselleri, belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşarak halka mal olan anonim özdeyiş ve atasözleridir³ şeklinde de tanımlamak mümkündür. Mesela "Yaz geldi, süt bitti" sözünün "Elinde imkân var iken ihmalkâr davrandın/işini savsakladın" manasında söylenmesi örneğinde olduğu gibi.⁴

Mesel, bir hikmet taşımasının yanı sıra vecize mahiyetinde kalıplaşmış bir sözdür. O, bir vaka veya oluşumun eş veya benzer manasını ihtiva eden bir halk düşüncesini veya felsefesini dile getirir ve mutlak bir hüküm taşır. Bununla bir hadisenin mahiyeti tarif edildiği gibi bunun benzeri de tasvir edilir. Dolayısıyla bu vaka veya oluşumun geçmişte bir benzerinin cereyan ettiği göz önüne konularak böyle bir hale maruz kalmış ya da maruz kalması ihtimali bulunan insana bazen öğüt, bazen bir teselli verilir.⁵Birçok Arap dili ve edebiyatı bilgini -özellikle makâmât sahipleri-, edebî bir sanat olan mesellerden yararlanmış, makâmelerinde vermek istedikleri mesajlarında

¹ İbn Fâris, Ebu'l Hüseyin Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979), 7: 296.

² Râğîb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, thk. Safvân 'Adnân ed-Dâvudî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1412), 759; Ahmed Muhtâr 'Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemu'l-lugati'l-'Arabiyye el-mu'âsıra* (Beyrût: Alemu'l-Kutub, 2008) 3: 2066-2067.

³ İsmail Durmuş, "Mesel", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV., 2004), 29: 293.

⁴ Râğîb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 759.

⁵ Bu konuda bk. Tacettin Uzun, Arap Dilinde Meseller (Atasözleri), *HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: V, (Ocak-Haziran 2003): 156-157.

onları malzeme olarak kullanmışlardır.⁶ Mesellerin, daha çok “ef’alü” vezninde vurgulandığı söylenebilir. Nitekim *ed-Durretu'l-fâhira*'da, yaklaşık iki bin altı yüz darb-ı mesel/atasözü, “ef’alu” (ism-i tafdil)⁷ vezninde alfabetik ele alınmıştır. Müellif Hamza b Hasan el-İsfahânî, eserinde derlediği darb-ı mesellerin vurgulanma nedenlerini belirtmiş, onları dil ve sözlük açısından izah ederken cahiliye şiirlerinden örnekler vermiştir.

Kur'an'da ise meselin farklı formlarda “nitelik”, “benzer”, “gibi”, “kıssa” ve “söz” anlamlarına gelmek üzere yaklaşık yüz yetmiş kez geçtiğini söyleyebiliriz.⁸

Meselleri yani atasözlerini ele alan ve onların vurgulanma nedenlerini konu edinen bazı eserler kaleme alınmıştır. Mesela Sedûsî'nin (ö.195/810-11) *el-Emsâl*'i; Ebû 'Ubeyd Kâsım'ın (ö.224/838) *el-Emsâl*'i; Ebû Tâlib el-Mufaddal'ın (ö.290/904) *el-Fâhir*'i; İbn 'Abdi Rabbihî'nin (ö.328/940) *el-'Ikdu'l-ferîd*'i; 'Askerî'nin (ö.395/1010) *Cemheretu'l-emsâl*'i; Ebû'l-Hayr el-Hâşimî'nin (ö.400/1010) *el-Emsâl*'i; Meydânî'nin (ö.518/1124) *Mecmau'l-emsâl*'i; Ebu'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Mustaksâ fi emsâli'l-'Arâb* ile el-Yûsî'nin (ö.1102/1691) *Zehru'l-ekem fi'l-emşâl ve'l-hikem* adlı eserleri onlardan sayılabilir.

Biz, öncelikle mesel kavramına değinip sonra Ebû 'Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî hakkında kısa bir bilgi verecek daha sonra ise öteden beri “ef’alu” ism-i tafdil vezninde söylenen bazı mesellerin vurgulanma nedenlerini ele alacağız.

1. Ebû 'Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî Kimdir?

Fars asıllı olan Müellif, o günün şartlarında önemli bir ticaret ve ilim merkezi sayılan İsfahân'da dünyaya gelmiştir. Doğum yılı hakkında çok net bir tarih bulunmama ile birlikte 280/894 tarihinde doğduğu kuvvetle muhtemeldir. Alman müsteşrik Carl Brockelmann da (ö.1956), Ebû

⁶ Geniş bilgi için bk. Ebû Muhammed Kâsım b. 'Alî b. Muhammed b. Osmân el-Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî* (Beyrût: Matba'atu'l-Ma'ârif, 1873); Ebû'l- Kâsım Mahmûd Zemahşerî, *Makâmât* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,2004); 'Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Suyûtî, *Makâmâtü's-Suyûtî* (Kostantiniyye: Matba'atu'l-Cevâib, 1298).

⁷ İsm-i tafdil; Arapçada “ef’alu” vezninde gelen; bir varlığın, başka bir varlığa karşı üstünlüğünü ifade eden niteliklerdir. Daha büyük, daha küçük, daha uzun, daha kısa gibi vurgulardır. Bu konuda bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed İbn Hişâm en-Nahvî, *Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, thk. Muhammed Muhyuddin Abdulhamîd (Kâhire: b.y.1383), 280; Ahmed b. Muhammed el-Hamlavî, *Şeza'l-'arf fi fenni's-sarf*, thk. Nasrullâh 'Abdurrahmân (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, ts.),66.

⁸ Bk. Muhammed Fuâd 'Abdubbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres-li-elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm* (İstanbul: el-Matba'atu'l-İslâmiyye,1982), 659-661.

'Abdullâh Hamza el-İsfahânî'nin 280/894 yılında doğduğu kanaatindedir.⁹ İlim sahibi bir aile ortamında büyümüştür. Henüz erken yaşta ilim havzası olan Bağdat'a gitmiş, orada birçok ilim erbabından ders almıştır. O, Bağdat'a birkaç kez gitmiş, orada uzun süre kalmıştır. Kendi ifadesine göre 308/921 yılında Bağdat'a ilk gidişinde bazı Yahudi ilim adamlarıyla, ikinci gidişinde Muhelhil b. Yemût (ö.334/946) ile karşılaştığını; 323/936 yılında Bağdat'a üçüncü gidişinde ise Ebû Nuvâs'ın şiiirlerini aradığını söylemektedir.¹⁰

Kendisi başta tarih, edebiyat, dil, felsefe, coğrafya, tıp ve matematik olmak üzere birçok farklı ilim dalında geniş kültüre sahip olmuş, zamanındaki ansiklopedik bütün eserleri okumuştur.¹¹ Cemâleddin Ebu'l-Hasan 'Ali b. Yûsuf el-Kiftî (ö.646/1249), İsfahânî'nin, fazilet sahibi olduğunu; dil ve edebiyat alanında verdiği eserlerin, özellikle de onun "*el-Muvâzene*" adlı eserinin, onun dil ve edebiyat alanındaki uzmanlığına bir delil olduğunu belirtmiştir.¹²

Yakût el-Hamevî (ö.626/1230) ise onun coğrafya bilgisinden söz etmiş, müellifin dünyanın yuvarlaklığına inandığını, "küre" kelimesinin Farsça kökenli bir kelime olduğu iddiasında bulunduğunu, yer yuvarlağının kara ve denizlerden; dünyanın ise yedi parçadan oluştuğunu ve her parçanın adını da Farsça ile adlandırdığını nakletmiştir.¹³ Onun, birçok şeyi Farsça olarak adlandırması neticesinde kimi çevreler kendisini Farsçılıkla itham etmiştir, denebilir.¹⁴

Hamza Hasan el-İsfahânî'nin *ed-Durretu'l-fâhira*'sını tahkik eden 'Abdulmecîd Katâmîş ise el-İsfahânî'nin, kendisine isnat edilen Farsçılık ithamından uzak olduğunu savunmuş; tezini de şu görüşlerle desteklemeye çalışmıştır: İsfahânî, son derece açık sözlü, özgür düşünceliydi. Eleştiride inciticiydi. Hiçbir nahiv ekolüne karşı bağnaz da değildi. Bütün bu özelliklerine rağmen çağdaşı olan bilginler –özellikle İsfahân'da ikamet edenler-, müellifin birçok konuya dair eser yazmasını da kışkırdığından, bir

⁹ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Arapçaya trc. 'Abdulhalîm Naccâr (Kâhire: Dâru'l-Ma'arif, 1959), III: 60.

¹⁰ Ebû 'Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira fi'l-emsâli's-sâira* (Kâhire: Dâru'l-Ma'arif, , ts.), 1: 12-13.

¹¹ Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 21.

¹² Cemâleddin Ebu'l-Hasan 'Ali b. Yûsuf el-Kiftî, *İnbâhur-Ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât* (Beyrût: el-Mektebetu'l-'Unsuriyye, 2003), 1: 370.

¹³ Şihâbuddîn Ebû 'Abdullâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem'ul-buldân* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1995), 1: 25-26.

¹⁴ Bu konuda bk. Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ enbâhi'n-Nuhât*, 1: 370.

kısmı onun dediklerini anlamakta güçlük çektiğinden onu Farsçılıkla itham etmişlerdir. Hem ayrıca onun, birçok Arapça sözcüğün Farsça asıllı olduğu iddiası, onun Farsçılık yaptığına dair bir delil olamaz. Mesela Zemahşerî'nin, Arap asıllı olmadığı halde Arapları sevip onlar ile iftihar ettiği, Arapçayı bütün dünya dillerinden daha üstün tuttuğu bilindiği gibi el-İsfahânî'nin de Arap bilginlerine karşı çok sıcak duygular beslediği, onların uzmanlıklarını takdir ettiği de gün gibi aşikârdır.¹⁵

Ebû 'Abdullâh Hamza el-İsfahânî, (ö.360/971) yılında doğduğu İsfahân şehrinde vefat etmiştir.¹⁶

Müellifin önde gelen hocalarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür.

2. Hocaları

Hamza el-İsfahânî, dönemin Arap dili ve edebiyatı alanında meşhur birçok âliminden ders almıştır. Onlardan bir kısmı, İsfahân'da; çoğunluğu ise Bağdat'ta ders veren âlimlerdir.

Ebû'Abdullâh Muhammed b. Nusayr el-Medenî (ö.305/918); 'Abdân b. Ahmed el-Ahvazî el-Cevâlikî (ö.306/919); Ebû 'Abdullâh Mahmûd b. Muhammed el-Vâsıtî (ö.307/920); Ebû Ca'fer Muhammed b. Sâlih b. 'Ukberî (ö.307/920) ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'dir. (ö.310/923).¹⁷

Onun, Bağdat'ta karşılaştığı ve kendilerinden yararlandığı bazı âlimler ise şunlardır:

Ebû Halife el-Fadl b.el-Habbâb el-Cumahî (ö.305/918); Ebu'l-Hasan b. Süleymân el-Ahfeş es-Sağîr (ö.315/928); Ebû Bekir Ahmed el-Huseyin b. Şikkîr (ö.317/930); Ebû Bekir Hasan b. 'Ali b. Ahmed b. 'Allâf (ö.318/931); Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Dureyd (ö.321/934); Ebû Muslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî (ö.322/935); Ebû Nadele Muhelhil b. Yemût; Ebû Ömer b. 'Abdulvâhid ez-Zâhid (Gulâmu Sa'leb) (ö.345/957); Ebu'l-Hasan Ahmed b. Sa'd el-Kâtib (ö.350/962) ve Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî (ö.377/988)'dir.¹⁸

3. Eserleri

Eser kaleme alma noktasında müellifin, üretken olduğu söylenebilir. Eserleri daha çok, Arap dili ve edebiyatına dairdir ve şu şekilde sıralanabilir:

¹⁵ Bu görüşlere dair bk. Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 25-32.

¹⁶ Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 12-13.

¹⁷ Bk. Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 12-13.

¹⁸ Geniş bilgi için bk. Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 13-17.

- 1- *et-Tenbîh 'alâ hudûsi't-tashîf*.¹⁹
- 2- *el-Hasâis ve'l-muvâzene beyne'l-'arabiyye ve'l-fârisiyye*.²⁰
- 3- *Târîhusinî mulûki'l-'arz ve'l-enbiyâ*.²¹
- 4- *Târîhu İsfahân*.²²
- 5- *Divânu Ebî Nuvâs*.²³
- 6- *el-Emsâlu's-sâdira 'an buyûti's-şî'r*.²⁴
- 7- *Kitâbu't-Temâsil fi tebâşiri's-surûr*.
- 8- *et-Teşbîhât*.
- 9- *Resâil*.
- 10- *Medâhiku'l-eş'âr*.
- 11- *Rudûdi 'alâ'ulemâ'l-luğa ve'alâruvâti's-şî'r ve's-şu'arâ*.²⁵
- 12- *Kitâbu'l-fusûl el-muhtâre min kutubi'l-Câhız*.²⁶
- 13- *Envâu'd-du'â*.²⁷

14- *ed-Durretu'l-fâhira*.²⁸ Eserin orijinal adı hakkında farklı bazı görüşler vardır. Mesela İbnu'n-Nedîm (ö.438/1047), onu "*Kitâbu'l-Emsâl 'ala efa'lu*" şeklinde adlandırırken²⁹ İbn Manzûr (ö.711/1311), "*Kitâbu efa'lu min kezâ*"³⁰; Abdulkâdir el-Bağdadî (ö.1093/1682) ise bazen "*ed-Durretu'l-*

¹⁹ Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-muştehire 'ale'l-elsine* (Beyrût: Dâru'l-Kuttâbi'l-'Arabî, 1985),253;Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 18.

²⁰ Şihâbuddîn Ebû 'Abdullâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ/irşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb* (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 1: 59; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 18.

²¹ Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 19.

²² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 3: 1307; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 18.

²³ Ebû Tâlib Tâcuddîn 'Alî b. Enceb b. Osmân b. 'Abdullâh İbnu's-Sâ'î, *ed-Durru's semîn fi esmâi'l-musannifîn* (Tûnus, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009), 364; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 19.

²⁴ İbnu's-Sâ'î, *ed-Durru's-semîn*, 364.

²⁵ İbnu's-Sâ'î, *ed-Durru's-semîn*, 364; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 20.

²⁶ Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 21.

²⁷ İbnu's-Sâ'î, *ed-Durru's-semîn*, 364; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 20.

²⁸ İbnu's-Sâ'î, *ed-Durru's-semîn*, 364; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 21.

²⁹ Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 1: 136, 171.

³⁰ Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânul-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1414), 8: 493, 15: 321.

*fâhira*³¹ bazen “*el-Emsâlu'l-letî 'alâ vezni efa'lu*”³², bazen de “*Emsâlu Hamza*”³³ diye nitelemiştir. Bu çalışmada “*ed-Durretu'l-Fâhira*” adlı tahkikli nüsha esas alınmıştır.

4. ed-Durretu'l-Fâhira'da Bulunan Bazı Mesellerden Örnekler

4.1. أَبْصَرَ مِنْ فَرَسٍ “Attan Daha İyi Gören”

Bu mesel, daha çok iyi gören, uzak görüşlü kimseler hakkında söylenmiştir. Görme duyusunun, ata benzetilmesinin nedeni ise onun geceleyin bile uzaktaki bir şeyi yakın mesafedeymiş gibi görmesidir.³⁴ Örneğin insan, uzaktaki eşyayı küçük bir siluet şeklinde görürken, at ise keskin görüşü sayesinde eşyayı olduğu gibi görebilmektedir. At, aynı zamanda en zifiri karanlıkta bile yolunu şaşırmayacak şekilde yol alma yeteneğine sahip bir hayvandır.³⁵

Araplara göre kara hayvanlarından attan; uçan kuşlardan ise kartaldan daha iyi gören yoktur.³⁶

4.2. أَجْهَلُ مِنْ فَرَّاشَةٍ. أَجْهَلُ مِنْ عَقْرَبٍ “Kelebekten Daha Cahil” - “Akrepten Daha Cahil”

Kelebek, karanlıkta her ışığa doğru –ateşe bile- bilinçsizce kanat çırpıp bir hayvandır.³⁷ Bu mesel, lehine ve aleyhine olabilecekleri düşünmeden bir işe atılan kimseler için vurgulanmıştır.

Akrep ise deliğinden çıktuktan sonra karşısına çıkan ve düşman bellediği ilk objeye -bu, bir ağaç, bir tahta ya da bir kaya parçası da olabilir- iğnesini batırmaya çalışan bir hayvandır. Akrep, bununla ancak kendisine zarar vermiş olmaktadır. Yaptığı işten dolayı sadece kendisine zarar verenler için bu mesel vurgulanmıştır.³⁸

³¹ Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1997), 3: 332, 344, 346, 4: 80, 451.

³² Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 3: 332, 4: 17.

³³ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 4: 154.

³⁴ Muhammed 'Ali Sarrâc, *el-Lubâb fi kavâ'idil-luğâ ve alât el-edeb en-nahv ve's-sarf ve'l-belağâ ve'l-'arûz ve'l-luğâ ve'l-mesal* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1983), 251.

³⁵ Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn 'Abdullâh el-'Ukberî, *Şerhu Divân el-Mutenebbî* (Beyrût: Dâru'l-Marife, ts.), 4: 286; Ebû'Ali Nûreddîn Hasen b. Mes'ûd el-Yûsî, *Zehru'l-ekemfi'l-emşâl ve'l-hikem* (Fas: Dâru's-Sakâfe, 1981), 1: 186.

³⁶ Ebû Hilâl el-Hasan b. 'Abdullâh b. Sehl b. Sa'îd el-'Askerî, *Cemheretu'l-emşâl* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.) 1: 239.

³⁷ Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecmau'l-emşâl* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1: 188.

³⁸ Askerî, *Cemheretu'l-emşâl*, 1: 334.

4.3. أَبْكَرُ مِنَ الْغُرَابِ - “Kargadan Önce Uyanmak”

Karga, gayretli bir hayvan olduğu için çok erken vakitte uyanır, yerini terk ederek rızkını aramaya çalışır.³⁹ Bu nedenle sabahın erken vaktinde uyananlar için Araplar: “Kargadan daha erken uyanan kimse” demiştir.⁴⁰

Karganın gayret ve erken vakitteki faaliyeti, her ne kadar olumlu bir mesele konu edilmişse de, cahiliye Araplarınca karga uğursuz bir hayvan olarak algılandığından yola çıkanın, uğursuzluğa uğramaması vehmiyle “Kargadan önce uyandım” deme ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir.⁴¹

4. 4. أَخْرَقُ مِنْ نَائِكَةِ عَزْلَهَا - “Örgüsünü Çözen Kadından Daha Ahmak Kimse”

Denildiğine göre Kureyş kabilesinden olan bu kadının asıl adı Ümmü Rayta bnt. Ka’b b. Sa’d b. Teym b. Mürre’dir. Yününü eğirip bitirdikten sonra yeniden çözmekle tanındığından, adına söylenen bu mesel günümüze kadar gelmiştir. Buna benzer başka bir darb-ı mesel de, Ebû Süfyan’ın kız kardeşi, aynı zamanda Ebû Leheb’in karısı Ümmü Cemil hakkında “*Odun hamalı kadından daha zarar eden*” şeklinde gelen darb-ı meseldir.⁴²

Kur’an’da buna şu şekilde telmihte bulunulmuştur: “...Eğirdiği yününü, saçlam iplik haline getirdikten sonra tekrar çözen kadın gibi olmayınız.” (Nahl, 16/92). Aslında burada “*Karısı da, odun hamalı ve boynunda bükülmüş bir ip olarak ateşe girecektir.*” (Tebbet, 111/4-5) ayetlerine işaret edilmiştir.

4.5. أَجْوَدُ مِنْ حَاتِمٍ - “Hâtim’den Daha Cömert”

Dikkat edildiğinde darb-ı meseller, genellikle bir insanın ya da başka bir canlının olumlu veya olumsuz bir özelliğine yönelik vurgulanmışlardır. Hâtım et-Taî için nesilden nesile aktarılan bu darb-ı mesel de onlardan bir tanesidir.

Hâtım, Necd kökenli olup Tay kabilesine mensuptur. Kızı Seffâne’ye nispetle kendisine Ebû Seffâne de denmiştir. Cömertliği ile temayüz

³⁹ Bk. İbn ‘Abdi Rabbihi, Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed, *el-’Ikdu’l-ferîd* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye,1404), 2: 151.

⁴⁰ Ebu’l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ fi emsâli’l-arâb* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye,1987), 1: 28; ‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, 1: 204.

⁴¹ İbn ‘Abdi Rabbihi, *el-’Ikdu’l-ferîd*, 6: 195.

⁴² Ebû ‘Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. ‘Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-’Ayn* (Beyrût: Dâru Mektebeti’l-Hilâl, ts.), 4: 437; Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 1: 256; ‘Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, 1: 431; Hamza b Hasan el-İsfahanî, *ed-Durretu’l-fâhira*, 1: 173-174.

etmiştir⁴³ Aynı zamanda çok cesur, savaşçı ve şair bir kişiliğe sahiptir. Savaşta hasmını yenen, esir aldığını salıveren, annesinin tek çocuğunu öldürmemeye yemin eden, hicivlerde rakibini yenen, kendisinden bir şey istendiğinde gözlerini kırpmadan son derece cömert davranan bir kişidir.⁴⁴ Sahabilerden Adiy b. Hâtim'in (ö.67/686) babasıdır. O, "*Hâtim'den daha cömert*" şeklinde darb-ı mesel olmuştur.⁴⁵ Hâtim, misafirlere evini açan, sofrasını kuran, yoksullara son derece yardım eden birisidir. Çok yüklü paralar harcayarak esir kurtarmıştır.⁴⁶ Misafirperverlikte emsalsizdi; öyle ki şiirlerinde kendisini "*misafirin kölesi*" şeklinde nitelemiştir.⁴⁷

'Abîd el-Abrâs (ö.555), Bişr b. Ebî Hâzim (ö.590), en-Nâbiğa ez-Zübânî (ö.604) ve Bişr b. Ebû Hâzim gibicahiliye dönemi şairleri, şiirlerinde Hâtim'in cömertliğini övmüş, ondan sitayişle söz etmişlerdir. Hâtim'e isnat edilen bir Divân vardır. M.578'de vefat etmiştir.⁴⁸

4.6. أَظْلَمَ مِنَ الْجُنْدِي - "Culenda'dan Daha Zalim"

Arap edebiyatında bir darb-ı mesel haline gelen "*Culenda'dan daha zalim*" sözü, daha çok, Umman halkı arasında meşhur olmuştur. Onlara göre zalimliğiyle tanınan Cülenda, Kur'an'da kendisinden "*O gemi, denizde çalışan birtakım yoksul kimselere ait idi. Onu yaralamak istedim, çünkü onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı*"⁴⁹ diye söz edilen kimsedir.⁵⁰

⁴³ Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-erib fî ma'rifeti ensâbi'l-'Arab* (Beyrût: Dâru'l-Kuttâb el-Lubnaniyyîn, 1980), 326; 'Ali el-Cundî, *Fî Târîhi'l-edebi'l-câhilî* (Kâhire: Mektebetu Dâru't-Turâs, 1991), 279; Şevkî Dayf, *Tarihu'l-edebi'l-'Arabî -el-'asru'l-cahilî-* (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 1: 68.

⁴⁴ Bk. Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 126-127.

⁴⁵ Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, 1: 182; 'Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğati ve envâihâ* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998), 1: 392; 'Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lisâni'l-'Arâb* (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1997), 4: 212, 9: 400.

⁴⁶ Luvis (Louis Cheikho) Şeyho, Rızkullâh b. Yûsuf b. Ya'kûb, *Macâni'l-edeb fî hadâiki'l-'Arâb* (Beyrût: Matba'atu'l-Âbâi'i-Yesû'iyîyîn, 1913), 1: 63.

⁴⁷ Şemsuddin Ebû'Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtu'l-meşâhîri ve'l-a'lâm* (Beyrût: Dâru'l-Kuttâbi'l-'Arabî, 1993), 2: 624;

⁴⁸ Ebû Osmân'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhîz, *el-Hayavân* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2004), 7: 447; Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1980), 2: 33.

⁴⁹ Kehf, 18/79.

⁵⁰ 'Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 2: 31; Ebû Mansûr 'Abdumelik b. Muhammed es-Se'alebî, *Simâru'l-kulûbfî'l-mudâf ve'l-mensûb* (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 183; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1: 446; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 295.

4.7. أُعَدَى مِنْ سُلَيْكٍ - “Süleyk’ten Daha Hızlı Koşan”

Bu darb-ı mesel, hem gerçek anlamda “Hızlı koşan” hem de “Düşmanlık besleyen” anlamında vurgulanmıştır. Bu darb-ı mesele muadil olarak “Yılandan daha hızlı”; “Kurttan daha hızlı”; “akrepten daha hızlı” ve “Şanfera’dan daha hızlı” gibi rivayetler de vardır.⁵¹

Süleyk b. Seleke es-Sa’dî, annesi Seleke’ye nisbet edilen zenci birisidir. Babası ise ‘Amr b. Yesribî olup Umeyr olarak bilinmektedir. Çok hızlı koşan, ata binen ve aynı zamanda oldukça şımarık, hafif karakterli birisiydi. Atlar ile yarışacak kadar hızlı olduğuna dair rivayetler vardır. Annesi de kendisi gibi hızlı koşardı.⁵² ‘Osman b. ‘Affân (ö.25/656)’ın kölesi olduğuna dair kayıtlar da mevcuttur. Çağrılmadığı halde düğün ve davetlere gittiğinden dolayı kendisine “Tufeylî/asalak” de denirdi.⁵³

Kendisinin atlardan daha hızlı koştuğuna, kabilesine saldırmaya gelen süvari atlarından daha çabuk koşarak kavmini durumdan haberdar ettiğine dair kayıtlar bulunmaktadır.⁵⁴ Günümüzde uluslararası atletizm müsabakalarında Afrikalı atletlerin başarılarını burada kaydetmekte yarar vardır.

4.8. أَحْيَرُ مِنْ ضَبِّ - “Kertenkeleden Daha Ürkek/Şaşkın”

Kertenkele, yuvasından ayrıldığında bir daha oraya dönemediğinden bu söz söylenmiştir.⁵⁵ Kertenkelenin karakteristik özellikleri arasında unutkanlık ve ayrıldığında kendi yuvasını bulamama özrü vardır. Aynı zamanda suya pek ihtiyaç duymayan bir hayvandır.⁵⁶

4.9. أَعْرَى مِنَ الْمِعْرَلِ - “Kirmenden Daha Çıplak”

Bu darb-ı mesel bir insanın yoksulluğunu vurgulamak için söylenir. Çünkü yünü eğiren kadın, kirmendeki yünü elbise yapmak için her aldığı kirmen çıplak kalır. Bu itibarla yoksulluk, kirmenin çıplaklığına nispet edilmiştir.⁵⁷

⁵¹ Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu’l-fâhira*, 1: 302-303.

⁵² İbnKuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim, *eş-Şîr ve-ş-su’arâ* (Kâhire: *Dâru’l-Hadîs*, 1423), 1: 353.

⁵³ Bk. Kalkaşandî, *Subhu’l-a’şâ*, 1: 516.

⁵⁴ Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu’l-fâhira*, 1: 305.

⁵⁵ *Nisâbûrî, Mecmau’l-emsâl*, 1: 227.

⁵⁶ Yûsûf, *Zehru’l-ekem*, 3: 148.

⁵⁷ ‘Abdulhamîd Ömer, Ahmed Muhtâr, *Mu’cemu’l-luğati’l-‘Arabiyye el-mu’âsira* (Bejrût: ‘Alema’l-Kutub, 2008), 2: 1616.

Bunun zıddı sayılabilecek “أَكْسَى مِنَ الْبَصْلِ” “Soğandan daha giyinik” sözü de zengin olmayı niteler.⁵⁸

4.10. أَعَزُّ مِنْ بَيْضِ الْأَنْوَقِ - “Akbaba Yumurtasından Daha Değerli”

Özellikle Mısır'da yaşayan bir çeşit akbaba, yumurtasını ulaştırılması mümkün olmayan zor ve sarp yerlerde yumurtladığından⁵⁹ ve son derece koruma altına aldığı için darb-ı mesel ona nispet edilmiştir.⁶⁰ Araplar, sorulan zor soruların cevabı için: سَأَلْتَنِي بَيْضَ الْأَنْوَقِ “Benden akbaba yumurtasını istiyorsun” derler.⁶¹ Kimi zaman ise bu darb-ı mesele müteradif أَكْبَابًا مِنْ بَيْضِ الْأَنْوَقِ “Akbaba yumurtasından daha uzak/ulaşılmaz” sözü de kullanılır.⁶²

4.11. أَحْمَقُ مِنْ رَجُلَةٍ - “Semizotundan Daha Ahmak (Adam)”

Araplar, semizotuna الْحَمَقَاءُ derler. Çünkü semizotu, dere ve sel yataklarında, vadilerin ağzlarında; neredeyse her yerde biter. Bir sel ve akıntı geldiğinde ise onu söküp atar.⁶³ Her yerde bittiğinden dolayı “hamakat” sıfatı ona nispet edilmiştir.⁶⁴ Geçen darb-ı mesel, her şeye burnunu sokan kimse için geçerli olduğu gibi dünyanın fani olduğuna inanıp da ahireti için çalışmayanları da kapsamaktadır. Böylesi insanlar, tıpkı su üzerine konaklayanlara benzer.⁶⁵ Bu sözün elle tutulur, gözle görülür hiçbir faaliyeti olmayanlar hakkında söylendiğine dair görüşler de vardır.⁶⁶

4.12. أَفْبَحُ مِنْ قَرْدٍ - “Maymundan Daha Çirkin (Adam)”

Bu söz, birisini ya da onun işini tahkir etmek için söylenir. Denildiğine göre çok çirkin birisi, Hallâc Mansur (ö.309/922)'un yanına gelir ve ona “Ya Mansur! Şayet sen, dediklerin hakkında doğru ve samimi isen, Allah'a dua et ki ben maymuna dönüşeyim!” deyince Hallâc, “Şayet bu dediğin şey gerçekleşirse, sadece sorunun yarısı çözülmüş olur” cevabını

⁵⁸ Zemaşşerî, *el-Mustaksâ*, 1: 295; Hâşimî, *el-Emsâl*, 24.

⁵⁹ Bk.Zemaşşerî, *el-Mustaksâ*, 1: 24.

⁶⁰ Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ Dabiy, *Emsâlu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru'r-Râid el-'Arabî, 1983), 52; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ruve's-Şu'arâ*, 1: 428; 'Askerî, *Cemhere*, 2: 64; *Nisâbü'rî, Mecmau'l-emsâl*, 2: 44.

⁶¹ Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrred, *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997), 2: 201.

⁶² Bk. Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ Dumeyrî, *Hayâtu'l-hayavân el-kubrâ* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye,1424), 1: 71.

⁶³ Zemaşşerî, *el-Mustaksâ*, 1: 81; el-Yûsûfî, *Zehru'l-ekem*,2: 134.

⁶⁴ Ebû Tâlib el-Mufaddal, *el-Fâhir*, 15.

⁶⁵ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Habîb Nisâbü'rî, *'Ukalâu'l-mecânîn* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye,1985), 24.

⁶⁶ Bk.İbnu'l-Cevzî, *Ahbâru'l-hamka ve'l-muğaffelîn* (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî, 1990), 42.

vermiştir.⁶⁷ Hallâc Mansur, burada muhatabının, maymundan daha çirkin oluşuna telmihte bulunmuş ve felsefi derinliği olan bir meselin öncüsü olmuştur.

4.13. أُجْرِدُ مِنَ الْعَنْزِ الْجَرَبَاءِ - “Uyuz Keçiden Daha Çıplak”

Bu mesel, çok çabuk üşüyen kimseler için söylenir. Zira uyuz keçi de soğuğa dayanamaz, soğukta duramaz.⁶⁸

4.14. أَشَّامُ مِنْ عَطْرِ مَنْشَمٍ - “Minşem’in Esansından Daha Uğursuz”

Bu mesel, “*Minşem’den daha uğursuz*” şeklinde de meşhur olmuştur.⁶⁹ Denildiğine göre Minşem, Mekke’de çok çeşitli güzel kokular satan bir kadının adıdır. Huzaa ile Cürhüm kabileleri savaşıyorlar zaman, kadının dükkânından kokular satın alır, sürünürlerdi. Koku sürünmeleri, cesaretlerini arttırıyor ama o oranda da savaş kurbanları artıyordu. İşte yukarıdaki söz, büyük bela ve musibetler için söylenen bir darb-ı mesel haline gelmiştir.⁷⁰ Başka bir haberde ise bazıları kadının dükkânına girmiş, bütün tezgâhtaki bütün kokuları alıp sürünmüş; kadın ise durumu kendi kabilesine haber vermiştir. Kabilenin silah tutan adamları, koku hırsızlarını takip etmiş, çevrede her güzel kokanı öldürmüşlerdir.⁷¹ İşte bu kokular, büyük bir felakete neden olduğundan “*Minşem’in esansından daha uğursuz*” şeklinde darb-ı mesel olmuştur.⁷²

4.15. أَبْطَأُ مِنْ فَنْدٍ - “Find’den Daha Yavaş Hareket Eden”

Find, Sa’d b. Ebi Vakkâs’ın kızı Aişe’nin hizmetçisidir.⁷³ Güzel sesli birisidir. Kadınısı davranışları olduğu için Medine’de erkek ve kadınları bir araya getirirdi. Aişe, bir ara Find’i ateş alması için komşuya gönderir. Find, dışarı çıktığında Mısır’a giden bir kafileyi görür, onlara eşlik eder ve Mısır’da bir yıl kalır. Döndüğünde komşuya uğrar, ateşi alır, koşarak eve yönelir;

⁶⁷ Se’alebî, *Simâru’l-kulûb*, 406.

⁶⁸ Yûsî, *Zehru’l-ekem*, 3: 252.

⁶⁹ Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu’l-fâhira*, 1: 242.

⁷⁰ *Meydânî, Mecmau’l-emsâl*, 1: 93; Adı geçen kadının ve vuku bulmuş olayın etrafında farklı görüşlerin olduğunu söyleyebiliriz. Geniş bilgi için bk. *Meydânî, Mecmau’l-emsâl*, 1: 381.

⁷¹ Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu’l-fâhira*, 1: 244.

⁷² Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1.184; el-Yûsî, *Zehru’l-ekem*, 2: 242.

⁷³ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1: 23.

tökezler ve elindeki ateş yere düşer. Bunun üzerine şımarık bir edayla "Acelecilik ne kötüymüş!" der.⁷⁴

Bunun üzerine Aişe, onun hakkında şöyle demiştir: "Seni bir avuç ateş için gönderdim, bir yıl geciktin. Senden yardım isteyene, yardımın ne zaman gerçekleşir?"⁷⁵

4.16. أَبْعَدُ مِنَ النَّجْمِ - "Yıldızdan Daha Uzak"

Buradaki meselden kastedilen yıldız, Süreyya yıldızıdır. Yüzyıllar boyunca onunla kible tespiti yapılmıştır. Süreyya yıldızı, o dönemdeki kozmolojik verilere göre dünyaya en uzak yıldız olarak bilindiğinden bu mesel, onun adına vurgulanmıştır. Bu mesel, bir şeyin gerçekleşmesinin, bir amaca ulaşmanın zorluğuna dair söylenmiştir.⁷⁶

4.17. أَشْغَلُ مِنْ دَاتِ النَّحْيَيْنِ - "İki Tulum Sahibi Kadından Daha Meşgul"

Cahiliye döneminde Benî Teym b. Sa'lebe'li yağ satan bir kadın vardı. Havvât b. Cubeyr el-Ensârî (ö.40/661), gelir ondan yağ almak ister. Kadının yanında kimse yoktur, yalnızdır. Havvât, yağın tadına bakma bahanesiyle kadına bir tulumu açtırır. Daha sonra tulumu kadına verir, kadın birinci tulumu henüz bağlamadan Havvât, kadından diğer tulumu da açmasını ister. Kadın diğer tulumu da açar; dolayısıyla iki tulum kadının elinde çözülmüş vaziyette kalır. Bu arada Havvât, kadından murat alır ve oradan kaçar. Her şeye rağmen, cimriliğinden tulumları yere bırakmayan kadının bu durumu, daha sonra darb-ı mesel haline gelmiştir.⁷⁷

4.18. أَنْشَطُ مِنْ ظَلِّي مُقْمِرٍ - "Ay Işığındaki Ceylandan Daha Hareketli"

Bu mesel, uygun ortamını bulup umulanın üstünde aktivite kazanan kimseler için söylenir.⁷⁸ Ceylan da mehtaplı gecelerde çok hareketli olduğundan ve oynadığından dolayı söz, ona nispet edilmiştir.⁷⁹

⁷⁴ Ebû Tâlib b. Âsım el-Mufaddal b. Seleme el-Kûfi, *el-Fâhir* (Beyrût: Dâru İhya el-Kutubî'l-'Arabiyye, 1380),189; 'Askerî, *Cemhere*, 1: 250; Hamza el-İsfahanî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 92.

⁷⁵ Hamza el-İsfahanî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 92.

⁷⁶ 'Askerî, *Cemhere*, 1: 238; *Meydânî*, *Mecmau'l-emsâl*, 1: 115.

⁷⁷ *Meydânî*, *Mecmau'l-emsâl*, 1: 376. İbn Hamdûn, darb-ı mesele konu olan kadının Benî Huzeyl'den olduğunu kaydetmiştir. Bk. İbn Hamdûn, *Tezkire*,7: 27; Yûsî, *Zehru'l-ekem*,3: 232. Havvât ise daha sonra Müslüman olur ve güzel bir şekilde İslâm'ı yaşar. Bk. Naşvân b. Sa'îd el-Himyerî, *el-Hûru'l-'iyn* (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1948), 315.

⁷⁸ *Meydânî*, *Mecmau'l-emsâl*, 2: 354.

⁷⁹ 'Askerî, *Cemhere*, 2: 317; İbn Fâris, Ebu'l Huseyin b. Ahmed, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979), 5: 118; Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*(Beyrût: Dâru Sâdir, 1414), 1: 683.

4.19. أَبْصَرَ مِنْ زَرْقَاءَ - “Zerkā’dan Daha İyi Gören”

Asıl adı Anze olup⁸⁰ Yemame’de Benî Numeyr kabilesindedir.⁸¹ Zerkā, onun lakabıdır.⁸² Sütteki beyaz tüyü görebilecek kadar keskin gözlere sahipti. Çok uzak mesafedeki atlıyı görebiliyordu. Düşman güçler henüz uzaktayken, kavmini uyarıyor, tedbir almalarını sağlıyordu. Bir ara her gelen düşmanı haber verebileceğini söylemişti. Bunu duyan düşmanları, yeşil ağaç dallarını kamuflaj yapmış, kadın ise gelenleri yürüyen ağaçlar sanmış; dolayısıyla kavmini yanıltmıştı. Daha sonra aşırı sürme çektığından göz damarlarının rastık taşından kaybolduğu tespit edilmiştir.⁸³

4.20. آمَنُ مِنَ الْأَرْضِ - “Topraktan Daha Sadık”

Bu darb-ı mesel, daha çok, sır saklayan ve kendisine tevdi edilen emanetleri koruyan kimseler için vurgulanmıştır. Çünkü toprak da insana en vefalı ve sadık olan bir objedir. Kendisine verileni korur, saklar; hatta birkaç misliyle sahibine geri verir.⁸⁴

4.21. أَوْفَى مِنَ السَّمْوَاءِ - “Samuel’den Daha Vefalı”

Asıl adı Samuel b. Adiya’dır. Vefakârlığı ve fedakârlığıyla tanınmıştır. Meşhur cahiliye şairlerinden olan İmru’u’l-Kays b. Hucr (ö.540), İstanbul’a Rum Kayser’ine gideceği sırada Samuel’e çok kıymetli birkaç kılıç ve zırhını emanet bırakır. İmru’u’l-Kays, yolda hayatını kaybeder. Samuel, elindeki emanetleri, gözü gibi korur, kimseye vermez. Şam diyarı krallarından birisi, şairin emanetlerini kendisine vermesi karşılığında Samuel’in bir oğlunu rehin alır ve ona “İşte oğlun! Sen de biliyorsun ki Kinde’nin son hükümdarı Hucr’un oğlu İmru’u’l-Kays, amcam oğludur ve aşiretimdendir. Dolayısıyla ben, onun gerçek varisiyim. Bana onun emanetlerini vermezsen, senin oğlunu öldürürüm” şeklinde Samuel’i tehdit eder. Samuel, tehditlere boyun eğmez ama oğlu öldürülür. Samuel, yine de vefasızlık yapmaz. Kral, umudunu yitirmiş olarak oradan ayrılır. Emanetlerin teslim edilme zamanı

⁸⁰ Luis Şeyho, *Macâni’l-edeb fî hadâiki’l-‘Arâb*, 5: 63.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1: 69.

⁸² Ebû Osmân ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız, *el-Bursânve’l-‘urcân ve’l-‘umyânve’l-hûlân* (Beyrût: Dâru’l-Ciyl, 1990), 441.

⁸³ İbn ‘Abdi Rabbihî, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, 3: 10; Ebû Mansûr ‘Abdumelîk b. Muhammed b. İsmâ’il es-Se’alebî, *Simâru’l-kulûbfi’l-mudâfve’l-mensûb*, (Kâhire: Dâru’l-Ma’arif, ts.) 300; *Meydânî, Mecmau’l-emsâl*, 1: 114; Nuveyrî, *Nihâyetu’l-erib*, 3: 22; *Dumeyrî, Hayâtu’l hayavân el-Kubrâ*, 2: 561.

⁸⁴ Geniş bilgi için bk.Ebu’l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâğâ* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye,1998), 1: 24; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1: 8; Câhız, *el-Hayavân*, 1: 32; Nuveyrî, *Nihâyetu’l-erib*, 7: 18.

geldiğinde Samuel, onları İmru'u'l-Kays'ın asıl varislerine bizzat teslim eder.⁸⁵

Bu olaydan sonra vefakârlık ve fedakârlığa dair bu söz darb-ı mesel olarak yaygınlaşmıştır. Bundan başka “*Ebû Hanbel'den daha vefalı*”, “*Haris b. Zalim'den daha vefalı*”, “*Haris b. Abbad'dan daha vefalı*”, “*Avf b. Muhalle'm'den daha vefalı*” ve “*Ümmü Cemil'den daha vefalı*” gibi darb-ı meseller de vardır.⁸⁶

4.22. أَخْمَقُ مِنْ بَاكِلٍ - “Bakil'den Daha Ahmak”

Arap edebiyatında “Bâkil'den daha aptal” sözü, bir darb-ı mesel haline gelmiştir. Bâkil, bir görüşe göre İyâd, başka bir görüşe göre ise Rabi'a kabilesine mensuptur. Onun aklî hafifliğine dair şu olay, birçok kaynakta kayıtlıdır: Bâkil, günün birinde pazardan on bir dirheme bir keçi alır, kucağında eve götürürken, yolda ona “keçiyi kaçtı aldın?” diye sorduklarında Bâkil “on bir dirheme” demeyi ifade edemediğinden avuçlarını açar, parmaklarını aralar, daha sonra dilini çıkarır; bununla on bir dirheme aldığını göstermek ister. O arada keçi, Bâkil'in koltuğundan kurtulup kaçar. Bu olaya istinaden söz konusu darb-ı mesel, onunla özdeşleşerek günümüze kadar gelmiştir.⁸⁷

4.23. أَبْلَغُ مِنْ سَحْبَانَ وَائِلٍ - “Sahbân'dan Daha Hatip”

Sahbân b. Vâilî; Hitabet ve belagatte Arapların en hatip, en fasih ve en belîğ kişilerindendir. Sahbân, el-Bâhilî diye de bilinir. Cahiliye döneminde doğan Sahbân, Hz. Peygamber zamanında Müslüman olmakla birlikte onunla görüşemediği için muhadramundan sayılır. Hitabet, fesahat, belagatiyle meşhur olmuş ve “Arapların hatibi” diye tanınmıştır. O, “Sahbân'dan daha hatip”, “Sahbân'dan daha belîğ”, “Sahbân'dan daha konuşkan” mesellerine konu olmuştur.⁸⁸

⁸⁵ 'Askerî, *Cemhere*, 2: 329; Ebu'l-Kâsım Zeyd b. 'Ali el-Fârisî, *Şerhu Kitâb el-hamase*, (Beyrût: Daru'l-Evzaî, ts.), 286; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-erib*, 2: 118; Luvis Şeyho, *Macâni'l-edeb*, 5: 70; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 2: 415-416.

⁸⁶ 'Askerî, *Cemhere*, 2: 329; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-erib*, 2: 118; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 2: 415-416.

⁸⁷ Câhız, *el-Hayavân*, 1: 32; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 608-609; İbn 'Abdi Rabbihi, *el-'Ikdu'l-ferîd*, 3: 10, 4: 279; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 311.

⁸⁸ Daha geniş bilgi için bk. Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ*, 1: 224, 271, 517; 11: 360; 12: 188, 440; 14: 228, 229, 279; Câhız, *el-Hayavân*, 1: 32; İbn Dureyd, *Cemhere*, 1: 277; 'Askerî, *Cemhere*, 1: 204, 248; Meydanî, *Mecmau'l-emsâl*, 2: 357; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 90-91; Sarrâc, *el-Lubab fi kavaidi'l-luğa*, 251; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1997), 1: 391.

4.24. أَزْكُنُ مِنْ إِيَّاسٍ - “İyâs’tan Daha Anlayışlı”

Bu zatın adı, İyâs b. Muaviye el-Müzenî’dir. Emevilerin Basra kadısı olup künyesi Ebû Vâsile’dir. Tabiinden olup güvenilir bir kişidir.⁸⁹ O, iyi bir kadı, edip ve hatip olarak tanınmıştır. Kadılığı sırasında adalete çok önem vermiş, şahitlerin adl ve zabt özelliklerine dikkat etmiş, davaları seri bir şekilde karara bağlamaya özen göstermiştir. İyâs, Ömer b. ‘Abdulazîz (ö.101/720) döneminde kadılık yapmış ve halife tarafından iltifat görmüştür.⁹⁰ Zemahşerî’den önce Harîrî de (ö. 516/1122), 7. makâmesinde İyâs’ın zekâsından sitayişle söz etmiştir.⁹¹

Onun kıvrak zekâsına ve keskin anlayışına dair şu örnekler verilebilir: O, görmediği halde havlayan bir köpeğin, bir kuyu başında bağlı olduğunu söylemiş; bunu araştıranlar, durumun aynı olduğunu görmüşlerdir. Olayı nasıl anladığı sorulunca da “köpeğin havlama sesinin hep aynı yerden ve yankılanarak geldiğini” söylemiştir. İkinci örnek ise yem yiyen bir devenin izini sürerek devenin şaşı olduğu sonucuna varmıştır. Deveyi görenler, durumun gerçek olduğunu görmüş, İyâs, olayı nasıl çözdüğünü soranlara cevap olarak “devenin hep bir taraftan yem yemesini” delil olarak getirmiştir.⁹²

İyâs’ın, hikmet, ders ve ibretlerle örülü birçok veciz sözü vardır. İyâs, “Kendi kusurunu bilmeyen, en ahmak kimsedir” deyince, kendisine, “Ya Ebû Vâsile! Acaba senin kusurun nedir?” diye sorduklarında o, “Çok konuşmaktır” şeklinde karşılık vermiştir.⁹³ İyâs’ın çok konuştuğuna dair arkadaşı Abdullâh b. Şübrüme’nin (ö.144/761) kendisine söylediği şu söz, oldukça meşhurdur: “Ben ve sen, hiçbir zaman ittifak edemeyiz; çünkü sen susmaya gelmiyorsun, ben de dinlemeye gelmiyorum.”⁹⁴ İyâs b. Muaviye 122/740 tarihinde Basra’da vefat etmiştir.⁹⁵

⁸⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma’arif*, s. 467; Şemsuddîn Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl fi nakdi’r-ricâl* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1963), 1: 283.

⁹⁰ Câhız, *el-Beyân*, s. 100-102, Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu’l-fâhira*, 1: 215.

⁹¹ Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Harîrî, *Makâmât* (Beyrût: Matba’atu’l-Ma’arif, 1873), 73.

⁹² Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu’l-fâhira*, 1: 215.

⁹³ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa’d, *et-Tabâkâtu’l-kubrâ* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1990), 7: 175; Câhız, *el-Beyân*, 101.

⁹⁴ Câhız, *el-Beyân*, 100.

⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma’arif*, s. 467; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1: 247; Zehebî, *Mizân*, 5: 471; ‘Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnu’l-‘İmâd, *Şezarâtu’z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1986), 2: 94; Zirikî, *el-A’lâm*, 2: 33.

İşte bu mesel, anlayışlı, söylenen sözü bir çırpıda kavrayan kimseler hakkında söylenmiştir.

4.25. أَبْلَغُ مِنْ قَسٍّ - "Kuss'tan Daha Edip"

Bu zat, Kussş ekinde telaffuz edildiği gibi Kass şeklinde de telaffuz edilmiştir. Biz, birinci adı tercih etmeyi uygun gördük. O, cahiliye döneminde Hz. Peygamber'in kendisini dinlediği, tevhid inancına bağlı yani Hanif bir hatip ve şairdir.⁹⁶ Cahiliye Arapları arasında diriliş gününe inanan ilk kişidir. Necran bölgesindeki İyâd kabilesine mensuptur. Kabilesi, meşhur hatipleriyle tanınmıştır.⁹⁷

Kuss'un çok meşhur bir hitabesi vardır. O, "Ey insanlar" diye başladığı hutbesinde yağın yağmurlardan, biten otlardan, insanların geçmişinden, gökten gelen haberlerden (vahiy), insanların gafletinden, Allah'ın tek ilah oluşundan, önceki kavimlerin yaşantısından alınacak ders ve ibretlerden söz etmiştir. Hz. Peygamber, Kuss'u Ukâz panayırında dinlemiş, hatta Kuss'un kırmızı bir deve üzerinde söylediklerini unutmadığını söylemiştir. Kuss, M.600 yılında vefat etmiştir.⁹⁸

Sonuç

Dil, milletleri millet yapan unsurların başında gelen değerlerdendir. Tarihte, dili güçlü olan milletlerin güçlendiği; dili zayıf olanların ise zamanla zayıf düştüğü görülmüştür. Dil için, sahip olduğu toplumun bireylerini birbirine bağlayan, kenetleyen çimentodur denilebilir.

Arapça, Sasanî ve Gasanî gibi iki süper gücün arasında sıkışmış bir milletin dili olmasına rağmen, özgür çöl iklimi ile bütünleşmiş kişiler sayesinde otantikliğini korumuştur. Daha sonra ise özellikle Kur'an sayesinde onun edebiyat ve belagati ileri boyutlara taşınmıştır. Zira Arapça, Arap olmayan Müslüman kavimler tarafından da rağbet görmüş, onun dil ve edebiyatına hizmet edilmiştir. Hatta bu faaliyet, bazı çevreler tarafından ibadet aşkıyla yapılmıştır. İşte bu bağlamda Arapça için, dünya dilleri arasında en şanslı dildir, denilse yeridir.

⁹⁶ Bk. Muhammed b. 'Abdulkerîm Ebu'l-Feth eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (Kâhire: Muessesetu'l-Halebî, ts.), 3: 86; Muhammed İbrâhim el-Feyyûmî, *Târîhu'l-fikri'd-dîn el-cahilî* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1994), 383.

⁹⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 5: 196.

⁹⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'arif*, 61; Câhız, *el-Beyân*, 1: 65; Ebû Bekir Muhammed b. Velîd et-Tartûşî, *Sirâcu'l-mulûk* (Kâhire: Matbuâtü'l-'Arabiyye, 1872), 20; Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-erib*, 95; Hamza el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-fâhira*, 1: 91.

Arap dili ve belagati alanında önem arz eden alanlardan bir tanesi de mesellerdir. Meseller, her dilde olduğu gibi Arap dilinde de önemli bir yere sahiptir. Toplumların, hem olumlu hem olumsuz boyutunu gösterir. Kimi zaman bireyin kimi zaman ise toplumun ahlakî ve sosyal yapısını söz konusu ederler. Bazen insanın adalet, sabır, mürüvvet, izzet, kanaat, şecaat, kahramanlık, vefakârlık ve metanet gibi erdemlerini ele alırken bazen de zulüm, tahammülsüzlük, onursuzluk, zillet, atalet, hamakat, ihtiras ve ihanet gibi süflî karakterlerine vurgu yaparlar. Bazen bir hayvanın cesaret gibi olumlu, bazen de korkaklık/ürkeklik gibi olumsuz yönünü söz konusu ederler.

Çalışmamızda esas aldığımız eser, iki cilt olup yaklaşık iki bin altı yüz Arap darb-ı meselini/atasözünü ele almıştır. Yazarın, meselleri sıralama konusunda genelde alfabetik metodolojiye bağlı kaldığı söylenebilir. Yirmi dokuz bölümden oluşmuştur. Meseller “*et-Tefsîr*” başlıkları altında açıklanmıştır. Bunlara ek olarak da “nizâm” adlı başlıklar altında yedi bölüm mevcuttur. Kimi meseller, şiirlerle açıklanmıştır. Daha sonra ise otuzuncu bölüm getirilmiş, mevcut bölümden sonra bazı başlıklar altında müsenna/tesniye (ikil) isimleri kapsayan meseller izah edilmiştir. Örnek olarak “Kalem, iki (keskin) lisandan birisidir”; “Dil, iki keskin kılıçtan biridir”; “Yoksulluk, iki ölümden biridir” benzeri meseller verilebilir. Eserde, tesniye/ikil isimleri oluşturan mesellerin ayrıca vurgulanması, onun kendine has bir metodolojisi olarak kabul edilebilir. Çalışmamıza sadece bir vezinde vurgulanan meselleri ele aldığımızdan, tesniye içerikli mesellere değinmedik.

Bazı mesellerin kimler tarafından söylendiği bilinmesine rağmen, bazılarının ise anonim olduğu tespit edilmiştir.

Bazı meseller, birbirinin muadili olduğundan, tarafımızdan sadece bir tanesi ele alınmıştır.

Örneğin biz, “gökten daha uzak”, “Süreyya’dan daha uzak”, “akbaba yumurtasından daha uzak” meselleri arasında “yıldızdan daha uzak” mealindeki meseli tercih ettik. Başka yerde ise “şahinden daha iyi gören”, “kartaldan daha iyi gören”, “kargadan daha iyi gören”, “köpekten daha iyi gören” ve “geceleyin yarasadan daha iyi gören” benzeri meseller arasından “Zerkâ’dan daha iyi gören” ve “attan daha iyi gören” mesellerini vermeyi uygun bulduk. Buna benzer örnekleri çoğaltmamız mümkündür.

Mesellerin öteden beri, sözlü formatta aktarılarak sonraki nesillere ulaştırıldığı söylenebilir. Onların derli toplu şekilde bir araya getirilmesi,

daha çok, Emevîler ve Abbasîler dönemi ile başlamıştır. Derlenenler arasında "ef'alu" ism-i tafdil kalıbındaki mesellerin büyük bir yekûn tuttuğu söylenebilir.

Son olarak, her dilde olduğu gibi Arap dili ve edebiyatında da önemli bir yeri olan mesel/atasözü konusuna dair çalışmalara yer verilmesinin önemi haiz olduğu kanaatini paylaşabiliriz.

Kaynakça

- 'Abdulbâkî, Muhammed Fuâd (ö.1967). *el-Mu'cemu'l-mufehresli-elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. İstanbul: el-Matba'atu'l-İslâmiyye, 1982.
- el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. 'Abdullâh b. Sehl b. Sa'îd (ö.395/1010). *Cemheretu'l-emsâl*. 2 cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- 'Ali el-Fârisî, Ebu'l-Kâsım Zeyd b. (ö.467/1075). *Şerhu kitâb el-hamase*.3 cilt. Thk. Muhammed Osman 'Ali. Beyrût: Daru'l-Evzaî, ts.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer (ö.1093/1682). *Hizânetu'l-edeb velubbulubâbi lisâni'l-'Arâb*. 13 cilt. Thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1997.
- Brockelmann, Carl (ö.1956). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Arapçaya trc. 'Abdulhalîm Naccâr. 7 cilt. Dâru'l-Ma'arif, Kahire, 1959.
- Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb (ö.255/869). *el-Bursânve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân*. Beyrût: Dâru'l-Cîyl, 1990.
- Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyânve't-tebyîn*. 3 cilt. Beyrût: Dâru'l-Hilâl, 2003.
- Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Hayavân*. 7 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Cundî, 'Ali, *fî Târîhi'l-edebi'l-câhilî*. Kâhire: Mektebetu Dâru't-Turâs, 1991.
- Dayf, Şevkî (ö.2005). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî -el-'asru'l-cahilî-*. Kâhire: Daru'l-Maarif, ts.
- Dumeyrî, Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ (ö.808/1405). *Hayatu'l-hayavân el-kubra*.2 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424.
- Durmuş, İsmail. "Mesel". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29: 293-297. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî (ö.370/980). *Tehzibu'l-luğa*. 8 cilt. Thk. Muhammed 'Avd. 8. cilt. Dâru İhyâ't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût: 2001.
- Ferâhîdî, Ebû 'Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. 'Amr (ö.170/787). *Kitâbu'l-'Ayn*.8 cilt. Thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm Samarraî. Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Ferrûh, Ömer (ö.1982). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 6. Cilt. Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût: 1997.
- Feyyûmî, Muhammed İbrâhîm. *Târîhu'l-fikri'd-dîn el-cahilî*. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1994.
- Hamlavî, Ahmed b. Muhammed (ö.1933). *Şeza'l-'arf fi fenni's-sarf*. Thk. Nasrullâh 'Abdurrahmân Nasrullâh. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, ts.

- Harirî, Ebû Muhammed Kâsım b. 'Ali b. Muhammed b. Osman (ö.516/1122). *Makâmâtü'l-Harîrî*. Beyrût: Matba'atu'l-Ma'arif, 1873.
- İbn 'Abdi Rabbihî, Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (ö.328/940). *el-'Ikdu'l-ferîd*. 8 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (ö.395/1004). *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. 6 cilt. Thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrût: 1979.
- İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed (ö.681/1283). *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâ'iz-zamân*. 7 cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1971.
- İbn Hamdûn, Ebu'l-Meâlî Bahâuddîn Muhammed b. el-Hasan b. 'Ali el-Bağdâdî (ö.562/1167). *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*. 10 cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1417.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed (ö. 761/1360). *Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*. Thk. Muhammed Muhyuddin 'Abdulhamid. Kâhire: b.y. 1383.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim (ö.276/889). *eş-Şî'ruve's-şu'arâ*. 2 cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1423.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim. *el-Maârif*. Thk. Servet Ukkâşe, Kâhire: el-Hey'etu'l-Misriyye, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim. *el-Me'anî'l-kebîr fî ebyâtî'l-me'anî*. 3 cilt. Thk. 'Abdurrahmân Yahyâ, Haydârabad: Matba'atu Dâireti'l-Ma'arif el-Osmaniyye, 1949.
- İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed (ö.711/1311). *Lisânu'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd (ö.230/835). *et-Tabâkâtü'l-kubrâ*. 8 cilt. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût: 1990.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. Alî (ö.597/1201). *Ahbâru'l-hamka ve'l-muğaffelîn*. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî, 1990.
- İbnu'l-İmâd, 'Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed (ö.1089/1678). *Şezarâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. 11 cilt. Thk. Mahmûd Arnaûtî. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed (ö.438/1047). *el-Fihrist*. Thk. İbrâhîm Ramazan. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- İbnu's-Sâ'î, Ebû Tâlib Tâcuddin 'Ali b. Enceb b. Osman b. 'Abdullâh (ö.674/1276). *ed-Durru's semîn fî esmâ'î'l-musannifîn*. Tûnus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009.
- el-İsfahânî, Ebû'Abdullâh Hamza b. Hasan (ö.360/971). *ed-Durretu'l-Fâhirafi'l-emsali's-sâira*. 2 cilt. Thk. 'Abdulmecid Katamiş. Kâhire: Darü'l-Maarif, ts.
- el-İsfahânî, Rağîb (ö.502/1108). *el-Mufredât*. Thk. Safvân 'Adnân ed-Dâvudî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Kalkaşandî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Ali (ö.821/1355). *Subhu'l-a'şâ fî sina'âtî'l-inşâ*. 15 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Kalkaşandî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî. *Nihâyetu'l-erib fî ma'rifeti ensâbi'l-'Arab*. Thk. İbrâhîm el-İbârî. Beyrût: Dâru'l-Kuttâb el-Lubnaniyyîn, 1980.

- Kiftî, Cemâleddin Ebu'l-Hasan 'Ali b. Yûsuf (ö.646/1249). *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*. 4 cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Unsuriyye, 2003.
- Kinnûcî, Ebu't-Tayyib Sıddık b. Huseyin (ö. 1307/1890). *Fethu'l-beyân fî makâsidi'l-Kur'ân*. 15 cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1992.
- el-Meydânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed (ö.518/1124). *Mecmau'l-Emsâl*. 2 cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- el-Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd (ö.285/898). *el-Kâmil fi'l-luğati ve'l-edeb*. 4 cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997.
- el-Mufaddal b. Seleme, Ebû Tâlib b. 'Âsım el-Lugavî en-Nahvî el-Kûfî (ö.290/903). *el-Fâhir*. Thk. 'Abdulalim et-Tahâvî. Beyrût: Dâru İhya el-Kutubi'l-'Arabiyye, 1380.
- Mufaddal ed-Dabbî, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Ya'lâ (ö.168/785). *Emsâlu'l-'Arab*. Thk. İhsân 'Abbâs. Beyrût: Dâru'r-Râid el-'Arabî, 1983.
- Neşvân, Saïd el-Himyerî (ö. 573/1178). *el-Hûru'l-'iyn*. Thk. Kemâl Mustafâ. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1948.
- Nisâbü'rî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Habîb (ö.406/1016). *Ukalâu'l-mecânîn*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1985.
- en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdulvahhâb. *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*. 33 cilt. Kâhire: Dâru'l-Kutub ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 1423.
- Ömer, Ahmed Muhtâr 'Abdulhamîd (ö.1424/2003). *Mu'cemu'l-lugati'l-'Arabiyye el-mu'âsıra*. 4 cilt. Beyrût: 'Alemu'l-Kutub, 2008.
- Sarrâc, Muhammed 'Ali. *el-Lubab fi kavaidi'l-luğâ ve alât el-edeb en-nahv ve's-sarf ve'l-belağâ ve'l-aruz ve'l-luğâ ve'l-mesel*. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1983.
- Se'alebî, Ebû Mansûr 'Abdülmelîk b. Muhammed b. İsmâ'il (ö.429/1038). *Simâru'l-kulûbfî'l-mudâf ve'l-mensûb*. Kâhire: Dâru'l-Maarif, ts.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. (ö.902/1497). *el-Makâsıdu'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-muştehire 'ale'l-elsine*. Thk. Muhammed Osman el-Haş. Beyrût: Dâru'l-Kuttâbi'l-'Arabî, 1985.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celâluddîn (ö.911/1506). *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğati ve envâihâ*. 2 cilt. Thk. Fuâd 'Ali Mansûr, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celâluddîn. *Makâmâtus-Suyûtî*. Kostantiniyye: Matba'atu'l-Cevâib, 1298.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed Ebu'l-Feth, (ö.548/1153). *el-Milel ve'n-nihal*. 3 cilt. Kâhire: Muessesetu'l-Halebî, ts.
- Şeyho, Luvis (Louis Cheikho) Rızkullâh b. Yûsuf b. Ya'kûb (ö.1927). *Macâni'l-edeb fî hadâiki'l-'arâb*. 6 cilt. Beyrût: Matba'atu'l-Âbâi'i-Yesû'ıyyîn, 1913.
- Tartûşî, Ebû Bekir Muhammed b. Velîd (ö.520/1126). *Sirâcu'l-mulûk*. Kâhire: Matbuâtü'l-'Arabiyye, 1872.
- 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn 'Abdullâh b. el-Hüseyin el-Bağdâdî (ö.616/1219). *Şerhu divân el-Mutenebbî*. 6 cilt. Thk. Mustafa Saka-İbrâhimAbyârî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Uzun, Tacettin, Arap Dilinde Meseller (Atasözleri), *HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: V (Ocak-Haziran 2003).

- Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullâh (ö.626/1230). *Mu'cemu'l-udebâ/İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. 7 cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû 'Abdullâh. *Mu'cemu'l-buldân*. 7 cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1995.
- Yûsî, Ebû Ali Nûreddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed (ö.1102/1691). *Zehru'l-ekem fi'l-emşâl ve'l-hikem*. 3 cilt. Thk. Muhammed Hacî-Muhammed el-Ahdar. Fâs: Dâru's-Sakâfe, 1981.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (ö.748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtu'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. 52 cilt. Thk. Ömer 'Abdusselâm et-Tedmurî. Beyrût: Dâru'l-Kuttâbi'l-'Arabî, 1993.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. 4 cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1963.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd(ö.538/1143), *el-Mustaksâ fi emsâli'l-Arâb*. 2 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1987.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd. *Esâsu'l-belâğ*. 2 cilt. Thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu'Sûd. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd. *Makâmât*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2004.
- ez-Zirikî, Hayreddîn (ö.1976). *el-A'lâm*. 8 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1980.